

Palócok a Mátra és a Bükk vidékén

A köztudat hosszú idők óta ismer néprajzi csoportokat, az emberek mindig tudták, hogy a tájszólás és a szokás, a magatartás tájanként változik. Ezeket az általánosan ismert, de nem kodifikált tényeket, tapasztalatokat foglalták írásba a népelet kutatói, amikor bevezették a tudományba a néprajzi csoport fogalmát. Nemrég tudományos konferencia foglalkozott a népi műveltség e tájilag egymástól különböző formáival és megegyezés született arról, hogy ezek nevezhető néprajzi, etnikai vagy táji csoportnak, minthogy a néprajz a népi kultúra viszonylagos egységét tekintti csoportalkotó erőnek.

E kulturális egységeket elsősorban az összetartó azonos vagy hasonló műveltségbeli vonások jellemzik. A kulturális jellemzők ugyanakkor kifelé, a szomszédos tájak lakossága felé elhatároló erőt képviselnek. Az összetartó vonások többnyire a dialektusban, az embertani jellemzőkben, az anyagi, társadalmi és szellemi kultúra egyes ágazataiban nyilvánulnak meg. Az etnikus jelleget többféle tényező indokolhatja, így a történelmi sorsközösség, a természeti feltételek, a vallási viszonyok és nem utolsósorban a népesség jogállása, a birtokviszonyok történelmi alakulása, esetleg közös nagybirtokhoz tartozás. A néprajzi csoportok kutatásának

Szarvaskő falu és várrom, a múlt század közepén

Fonó Istenmezején, 1960-ban

módszere tehát kétlépcsős: előbb fel kell tárnai a csoportot befelé összetartó, kifelé elválasztó vonásokat, majd a történeti és egyéb körülmények mérlegelése révén mindezt indokolni szükséges.

A magyar néprajzi csoportok kutatásában ezek az igények elég későn jelentkeztek. Hozzá kell tennem, hogy csak ebben a formában, mert tudjuk, hogy a „Tudományos Gyűjtemény” 1817-ben már pályázatot írt ki a néprajzi csoportok leírására. A pályázat eredménye ebből kifolyólag ismertetés, leírás volt, és ezzel párhuzamosan, szinte ettől függetlenül, történelmi kutatások folytak a székek vagy a palócok eredetéről, kialakulásáról. Az így megjelent közlemények alapján igyekeztek az etnográfia neves kutatói összefoglalni az egyes néprajzi csoportokra vonatkozó ismereteket, meghatározni a jellemző vonásokat és a csoportok kiterjedésének határait. A történelmi kutatások alig tudták ezt a tevékenységet segíteni, mert inkább a csoportok genezisének, kialakulásának kérdését igyekeztek megoldani, és a népi kultúra mélyebb megismerése érdekében annyira jelentős, közelebbi múlt népestörténete homályban maradt.

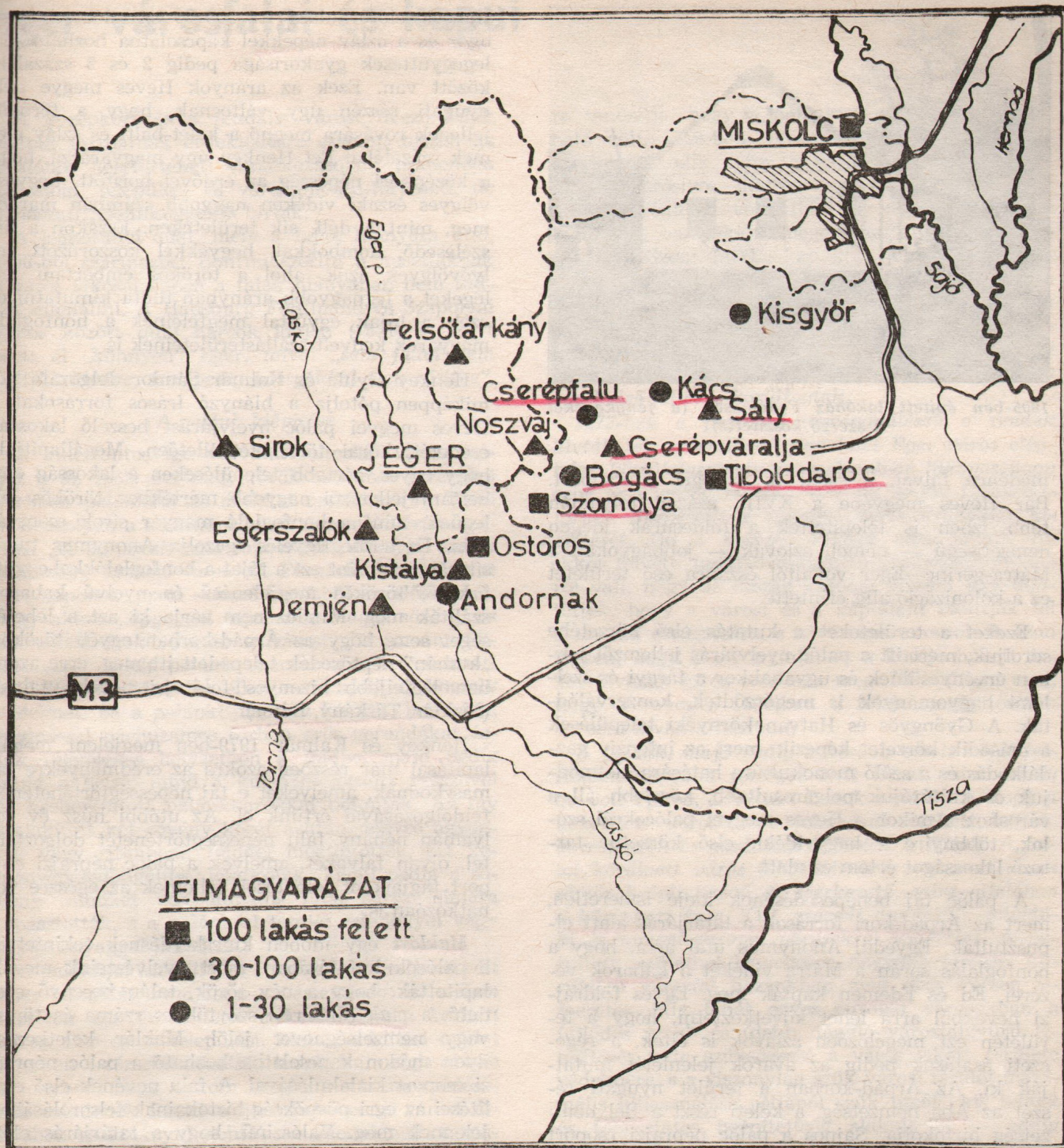
Az eddig elmondottak a palóc néprajzi csoportra is alkalmazhatók. A „Tudományos Gyűjtemény” felhívására előbb néprajzi leírás születik meg, amit az etnogenezissel foglalkozó dolgozatok követnek. Amíg azonban a népelet bemutatását célzó tanulmányok az etnográfia becses forrásaivá váltak, addig a palóc őstörténetet kibogozni kívánó fejtegetések nagy részét a történettudomány nem fogadta el, ezek az eredmények a nagy történelmi összefoglalásokba nem kerültek be. A XX. század néprajztudománya is hasonló álláspontra helyezkedett és elfogadta Györffy György azon véleményét, hogy fő feladata nem a palóc őstörténet és a kun–palóc azonosság kétes értékű ábrándjának kergetése. Semmi bizonyíték ugyanis arra, hogy a középkor polovecei és a mai palóc néprajzi csoport tagjai között genetikusan összefüggés volna. A magyar palócok Kárpát-medencei megjelenésére, letelepedésére eddig semmi konkrét adat nem merült fel és szerepük ezen a néven a történelemben ismeretlen, az írott források illet nem tartalmaznak. Ennek ellenére az utóbbi évtizedekben is születtek elméletek, de még mindig nincs a kérdésre megnyugtató felelet, a polovec népcsoport megtelepedésének ideje és helye ma is ismeretlen.

Az 1819 után megjelent közlemények összefoglalásaként először Bátty Zsigmond 1905-ben, majd Viski Károly, Györffy István és Gunda Béla írták körül a magyarság néprajzi csoportjait. Ami a palócokat illeti, a népi kultúra jellemző vonásai Szeder Fábán, Pintér Sándor, Pápay Károly és Istvánffy Gyula közléseire épülnek, általánosítva bizonyos jelenségeket és ezek együttesét tekintették a palóc néprajzi csoport műveltségének. Gunda Béla 1943-ban palóc néprajzi sajtáságnak tartja: a hadak szerinti településmódot, a fejlett juhászatot és pásztorfaragást, a nagyméretű pajtákat vagy csűröket, a belülfűtős kemencét, a népviselet változatosságát, a szokások között a Szent Iván napi tűzugrást, a kiszehajtást.

Az újabb kutatások arra intettek, hogy a népi kultúra egy-egy elemének a csoportra nézve általános érvényű elfogadása nélkülözi a tudományos bizonyítást, a megfelelő mennyiségű és minőségű adatok együttes előfordulását, és főként azok lelőhelyhez köthetőségét. A néprajzi csoportot megbízható módon meghatározó eljárás egyik alapvető fontosságú tényezője a kartografikus ábrázolás, vagyis az adatok, kulturális elemek elterjedésének konkrét bemutatása. A megfelelő adatok és ezek elemzésének hiányában felmerül a kérdés, milyen alapon, milyen bizonyítékok birtokában beszélünk néprajzi csoportról, vagyis kik a palócok, mi jellemzi őket és hol laknak.

Jelenlegi ismereteink birtokában ezekre a kérdésekre nem tudunk kielégítő választ adni, csak azt tudjuk megismételni, amit elődeink megfogalmaztak. Palócnak tekintjük az észak-magyarországi népeességnek azt a részét, akik a palóc vagy palócos tájszólást beszélik. Az öt nyelvjárásterület felölélő nagy táj dialektusának közös jellemzője az *a* és az *ú* magánhangzó sajátos kiejtése. Maga a terület a Garam völgyétől csaknem a Hernádig terjed, északon a szlovák nyelvhatár, délen az alföldi nyelvjárási körzetek szegélyezik. Amint említettem, a terület nem egységes, nemcsak hogy öt nagy típus különíthető el rajta, hanem az is köz tudott, hogy sokszor a szomszédos falvak beszédmódja sem azonos.

Az etnográfia nincs abban a helyzetben, hogy hasonló körzeteket, kulturális zónákat tudna meghatározni. Az egyes témákban mélyebbre ható ismeretek szerzésének és rendszerezésének igénye indította el 1968-ban az úgynevezett palóckutatást. Ez a tudományos program három ütemben valósult és valósul meg. Az első lépésben összeállítottunk egy kérdőívet, ami pontokba foglalta a palóc sajátosságoknak tekintett kulturális jellemzőket és ezt mintegy 600 településen végigkérdeztük. Az anyag elemzése választ fog adni az egyes kulturális vonások földrajzi elterjedésének kérdésére. Olyan kérdőpontok vannak ebben, mint az illabiális *ú*, a belülfűtős kemence, a ház közép-oszlopa, a különböző speciális ételek, a lakodalmi hajnaltűz használatának, illetve szokásának elterjedése stb. A második lépésben kialakítottuk a palóc nyelvjárási és néprajzi terület centrumát, ami a Balassagyarmattól Putnokig terjedő sáv mintegy 20 települését foglalta magába. Erre a falucsoportra egy komplex néprajzi, történeti, nyelv-

Barlanglakások a két világháború között a Bükk vidékén

szeti monográfiát terveztünk, aminek gyűjtő- és feldolgozó munkálatai folyamatban vannak. A falvakat annak ismeretében válogattuk ki, hogy a palóc nyelvjárási területen belül vannak kisebb, 2–5 faluból álló csoportok, amelyek kultúrája egységesnek vagy hasonlóknak látszik. A kutatás harmadik iránya a palóc terület kirajzásainak vizsgálata. Történeti források és tanulmányok szólnak arról, hogy a török hódoltság elmúltával az Alföld kipusztított lakosságának helyére a palóc területekről is érkeztek új telepesek, akik egy ideig megőrizték magukkal hozott kultúrájukat, vagy esetleg ennek emlékeit még ma is őrzik.

Írásom szűkebb témája, a Mátra- és Bükk-vidék palócai, a centrumnak meghatározott tájon laknak. Ez a föld lényegében Heves megyéhez tartozik, annak északi és délnyugati része. Az eddig elmondottakból következően, palócok alatt ez esetben is azokat értem, akiknek beszédmódjában az *a* és *á* hangok palócos kiejtése érvényesül. Ennek értelmében a megye lakosságának több mint a fele a palóc vagy palócos nyelvjárást beszéli. Ezen a nyelvjárási tájon belül kisebb néprajzi körzeteket tudunk felismerni, amelyek között a legjelentősebb a Mátraalja, a Felső-Tarna mente, a leleszi falucsoport, a bocsi falucsoport, a Bél-

1905-ben épített lakóház Fedémesen (a fényképet a szerző készítette)

medence falvai, a széki és az egri falucsoport. Bár Heves megyébe a XVIII. század folyamán több ízben is telepítettek a földesurak idegen nemzetiségű — német, szlovák — jobbágyokat, a Mátra-gerinc—Eger vonaltól északra eső területet ez a kolonizáció alig érintette.

Ezeket a területeket a kutatás első körzetébe soroljuk, mert itt a palóc nyelvjárás jellemzői jobban érvényesülnek és ugyanakkor a tárgyi és szellemi hagyományok is megőrződtek, konzerválódtak. A Gyöngyös és Hatvan környéki települések a második körzetet képezik, mert az intenzív gazdálkodás és a szőlő monokultúra hatására életmódjuk és kultúrájuk polgárosultabb, közelebb áll a városhoz. Amikor a Heves megyei palócokról szövegek, többnyire a hegyvidéki, első körzetbe tartozó lakosságot értem ez alatt.

A palóc táj benépesedésének ideje ismeretlen, mert az Árpád-kori források a tatárjárás alatt elpusztultak. Egyedül Anonymus utal arra, hogy a honfoglalás során a Mátra vidékét a kabarok vezérei, Ed és Edemen kapták meg. Egyes földrajzi nevekből arra lehet következtetni, hogy a területen ezt megelőzően szlávok is éltek, a régészeti ásatások pedig az avarok jelenlétét mutatják ki. Az Árpád-korban a terület nyugati részét az Aba nemzetség, a keleti részt a Bél nemzetség birtokolja. Sajnos a palóc néprajzi csoport kialakulásának e fontos kérdését, a két nemzetség történetét eddig még nem dolgozták fel.

A mai lakosság etnikai eredetére és összetevőire értékes megállapításokat tett azonban Henkey Gyula, aki a Heves megyében palócnak ismert 12 településen embertani vizsgálatokat végzett. A 2218 személy testmagassági, fej- és arcformológiai adatai a kutatást arra az eredményre vezették, hogy a palócokra elsősorban a turanid és a pamíri típus a jellemző, amelyek gyakorisága megközelíti, sőt egyes esetekben meghaladja azt a százalékot, amit Lipták Pál honfoglaló magyar koponyák vizsgálata alapján kimutató. Kiemelve a többi közül két jellegzetes, palóc centrumban fekvő községet, Mátraderecskét és Pétervásárát, Henkey azt állapította meg, hogy a török népekre jellemző

típusok előfordulása itt 50—59 százalék, a finn-ugor és a szláv népekkel kapcsolatba hozható jelleggyűttek gyakorisága pedig 2 és 5 százalék, között van. Ezek az arányok Heves megye délnyugati részén úgy változnak, hogy a törökös jellegek rovására megnő a kelet-balti és szláv elemek százaléka. Ezt Henkey úgy magyarázza, hogy a középkori népesség az erdővel borított, hegyes-völgyes északi vidéken nagyobb számban maradt meg, mint a déli, sík területeken. Északon a kiszélesedő, dombokkal, hegyekkel koszorúzott folyóvölgyek azok, ahol a törökös embertani jellegeket a legnagyobb arányban tudta kimutatni és ezek a tájak egyúttal megfelelnek a honfoglaló magyarok kedvelt szállásterületeinek is.

Henkey Gyula és Kalmár Sándor dolgozata némiképpen pótolja a hiányzó írásos forrásokat a Heves megyei palóc nyelvjárást beszélő lakosság eredetét, korai történetét illetően. Megállapítják, hogy egyes, zártabb településeken a lakosság embertani jellemzői nagyobb mértékben törökös jellegűek, mint a honfoglaló magyar sírok csontvázain. Ez a megfigyelés igazolja Anonymus tudósítását, miszerint ezt a tájat a honfoglalókkal együtt érkező, törökös megjelenésű és nyelvű kabarok szállták meg. Mindez nem zárja ki azt a lehetőséget sem, hogy az Árpád-korban egyéb törökös, „kumán” néptörzsek telepedtek itt meg, erre azonban legfeljebb bizonyos földrajzi nevek utalnak (Maklár, Tárkány, Bátor).

Henkey és Kalmár 1979-ben megjelent megállapításai már részben azokra az eredményekre támaszkodnak, amelyeket e táj népességtörténetének feldolgozásával értünk el. Az utóbbi húsz év folyamán néhány falu népességtörténetét dolgoztam fel, olyan falvakét, amelyek a palóc néprajzi csoport tagjaiként jelentősek lehetnek az egészre vonatkozóan is.

Maklárt egy időben kulcskérdésnek tekintették a palócok kutatásában, mert nyelvészeink megállapították, hogy a név török, talán besenyő eredetű, a mak (dicséret) szó többes száma és törzs- vagy nemzetségnevet jelöl. Maklár keletkezése ilyen módon kapcsolatba hozható a palóc néprajzi csoport kialakulásával. A falu nevének első említése az egri püspökség birtokainak felsorolásában jelennek meg. Valószínű, hogy a tatárjárás előtt vagy után telepedett itt meg a Mak nemzetség népe és annak ellenére, hogy az egri vár hadi útjába esett és sok megpróbáltatáson ment át, lakossága, annak egy része a jelenkorig megmaradt. A maklári nép életmódját, kultúráját jelentősen befolyásolta az egyházi földesúr közelsége, annak szabályozó, irányító akarata és törekvései. Ezek egyik eredménye a lakosság feltöltése németekkel és katolikus magyarokkal, ami hatással volt a maklári népi műveltség alakulására. A jelenkorban a palócos tájszólást nem beszélők és kultúrájuk átmenetet képez a hegyvidékiéből az al-földi felé.

Bakó Ferenc

(Folytatjuk.)